

2004. – 478 с.

11. Панок В. Г. Психологічна служба: [навчально-методичний посібник для студентів і викладачів]. – Кам'янець-Подільський : ТОВ Друкарня Рута, 2012. – 488 с.

12. Роджерс К. Р. Консультирование и психотерапия. Новейшие подходы в области практической работы : [монография] / К. Р. Роджерс. – М. : ЭКСМО-Пресс, 1999. – 464 с.

13. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – СПб : Питер, 2000. – 712 с.

14. Тимоти Голви. Максимальная самореализация. Работа как внутренняя игра. – М. : Альпина Паблишерз, 2007. – 272 с.

15. Федосенко Е. В. Сопровождение подростков: система работы, диагностика, тренинги / Е. В. Федосенко. – СПб. : Речь, 2006. – 198 с.

16. Фромм Э. Бегство от свободы / Э. Фромм; [пер. с англ.]. – М. : Прогресс, 1989. – 272 с.

17. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник : [близько 2500 термінів] / В. Б. Шапар. – Х. : Прапор, 2007. – 640 с.

18. Юнг К. Г. Архетип и символ / К. Г. Юнг. – М. : Ренессанс, 1991. – 304 с.

Наталья Цумарева. Система психологического сопровождения самореализации детей подросткового возраста путём саморазвития и саморегуляции.

В статье раскрываются вопросы взаимосвязи понятий «самореализация», «саморазвитие» и «саморегуляция личности». Приводится авторская система психологического сопровождения детей подросткового возраста. Особое внимание уделено формам и методам работы психолога с детьми по саморазвитию и саморегуляции.

Ключевые слова: подростки, самореализация, саморазвитие, саморегуляция, психологическое сопровождение.

Natalya Tsumareva. System psychological support for self-realization adolescents by self-development and self-regulation.

The article deals with the problems of a personality's development: self-realization, self-education, self-regulation. The author gives the examples of her own system of teenagers' psychological accompaniment. The great attention is paid to forms and methods of psychological work with children in self-development and self-regulation.

Key words: teenagers, self-realization, self-regulation, self-development, psychological accompaniment.

УДК 159

Т. В. Шелег

РОЛЬ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА В ЖИТТЄТВОРЧОСТІ ОСОБИСТОСТІ

У статті аналізуються основні наукові підходи до дослідження ролі освітнього середовища в процесі життєтворчості особистості. Освітне

середовище розглядається як суттєвий елемент соціуму, цілеспрямовано організована, керована, багатофункціональна, відкрита педагогічна система, у межах якої учень усвідомлює себе соціально розвиненою цілісністю.

Ключові слова: освітнє середовище, життєтворчість особистості, творче проектування, життєвий проект, життєстійкість, креативність.

Постановка проблеми. Прогресивний поступ сучасного суспільства вимагає від людини здатності до творчої діяльності в умовах стрімких змін світу задля інтенсифікації динаміки суспільно-економічних процесів. Поряд з творчим ставленням до змін глобального характеру важливу роль відіграє усвідомлення авторства та творчого підходу до власного життя кожним окремим членом суспільства. У зв'язку з цим у сучасній психології особливої актуальності набуває дослідження феномена життєтворчості як повного та гармонійного розкриття самотнього потенціалу людини у всіх сферах її буття та спрямування його на організацію життєвих подій.

Успішна науково-дослідницька діяльність щодо проблеми життєтворчості здійснюється науковцями Інституту екзистенційної психології та життєтворчості (Д. Леонт'єв), Інституту соціології НАН України (Л. Сохань), Інституту педагогіки АПН України (І. Єрмаков).

Виклад основного матеріалу. Л. Сохань визначає життєтворчість як духовно-практичну діяльність особистості, спрямовану на творче проектування і здійснення її життєвого проекту. Завдяки здатності особистості до життєтворчості, вона розробляє, коригує та реалізовує свій життєвий сценарій, опановуючи мистецтво життя – особливе вміння, що базується на глибокому знанні життя, розвиненій самосвідомості та володінні системою засобів, методів і технологій життєтворчості. Поняття «життєтворчість» багатоаспектне, тому не має однозначного тлумачення. Зокрема, деякі дослідники трактують його як процес упорядкування подій життя особистості, процес її самовдосконалення. У межах екзистенційної психології (Д. Леонт'єв, О. Сухоруков) життєтворчість розглядається як зміна смислової системи особистості. Д. Леонт'єв визначає життєтворчість як особистісно орієнтовану практику розвитку та корекції відносин зі світом, що передбачає трансценденцію свідомості особистості, її зовнішню спрямованість та розуміння подій, які відбуваються. Унаслідок цього розширюється можливість вибору, правильність здійснення якого залежить від ступеня розуміння людиною повноти та багатовимірності картини світу і своїх відносин з ним.

В. Ямницький, Л. Яновська вказують на те, що життєтворчий етап у житті людини настає в період дорослості (25-45 р.) з набуттям таких індивідуальних особливостей, як цілісність, відповідальність, адаптованість, духовність, розвинута індивідуальність.

Д. Леонт'єв зазначає, що рівень розвитку творчого потенціалу, а отже, і життєтворчості, залежить від таких характеристик особистісного потенціалу, як життєстійкість та інтеграція особистості.

Очевидно, що зазначені вище характеристики поступово формуються в процесі розвитку особистості. Поряд з сімейним вихованням важливим чинником цього процесу є освітнє середовище.

У зв'язку з цим вважаємо за необхідне визначити роль освітнього середовища в розвитку життєтворчих здібностей дитини та їх застосуванні в дорослому житті.

Н. Гонтаровська визначає освітнє середовище як суттєвий елемент соціуму, цілеспрямовано організовану, керовану, багатофункціональну, відкриту педагогічну систему, в межах якої учень загальноосвітньої школи усвідомлює себе соціально розвиненою цілісністю [3]. Дослідниця відзначає, що освітнє середовище виступає фактором, який детермінує особистісний розвиток учня. У межах такого середовища особистість школяра розглядають як таке психічне утворення, котре синтезує в собі об'єктивне й суб'єктивне, матеріальне й ідеальне та розвивається через власну активність і творчість у діяльності та спілкуванні з іншими людьми.

Дослідниця наголошує, що створення сприятливого освітнього середовища передбачає єдність розвитку тілесно-фізичної, пізнавальної та соціально-моральної сфер школяра. Ми вважаємо, що значущим є також розвиток психоемоційної сфери дитини.

Важливими факторами життєтворчості особистості є розвиток творчого потенціалу – зокрема креативності та таланту на фоні мінімізації активності механізмів психологічного захисту.

Проведене С. Максимовою експериментальне дослідження показало, що, на відміну від дошкільнят, у яких неадаптивна і адаптивна форми активності зливаються, у школярів вони розходяться за рахунок того, що та чи інша форма активності блокується.

Як правило, при вступі до школи рівень прояву креативності (неадаптивної активності) знижується. Дослідниця пов'язує це із специфікою соціальної ситуації школяра, коли йому доводиться інтенсивно освоювати нову систему правил та норм, і значна частина його активності стає нормативною. Причиною цього може бути також оціночна парадигма традиційного навчання (О. Леонтьєва), вимога від учнів більшою мірою засвоєння готових знань і норм, ніж самостійної пізнавальної активності, типова форма спілкування «питання вчителя – відповідь учня», що витісняє власну активність учнів.

Безперечно, адаптивна активність дитини має важливе значення в освітньому процесі, оскільки вона передбачає запам'ятовування інформації, слідування певним правилам. Однак у критерії оцінки успішності шкільного навчання входять лише аспекти адаптивної активності – правильність рішення, оформлення, акуратність, але не оригінальність. Тобто в багатьох випадках відбувається формальне оцінювання рівня зазубрювання, що не сприяє розвитку дитини.

С. Максимова приходять до висновку, що традиційна система освіти не сприяє розвитку креативності учнів. Адекватною альтернативою виходу з цієї

ситуації ми вважаємо створення освітнього середовища як фактора розвитку особистості школяра [5].

На нашу думку, дитячий досвід, пов'язаний з початком шкільного навчання, у силу соціальної важливості цього етапу може зумовлювати активізацію захисної системи психіки, що може стримувати реалізацію творчого потенціалу, який є важливим фактором життєтворчості.

З урахуванням викладеного вище ми підкреслюємо важливість ролі педагога та стилю його роботи в розвитку творчої активності дитини та її майбутньої життєтворчості. Учитель може сприяти перетворенню (скасуванню, нівелюванню) раннього негативного досвіду дитини в прояві її творчої активності, розкритті творчого потенціалу, сприяючи усвідомленню вже активізованих захисних механізмів психіки.

За словами сучасного західного письменника Вільяма Артура Уорда, «посередній учитель – викладає, хороший учитель – пояснює, видатний учитель – показує, великий учитель – надихає».

Проте, поряд з позитивними, можливі і негативні прояви. Педагоги залежно від ступеня стереотипності їх свідомості можуть посилювати деструктивний вплив батьків, створюючи ексквізитні ситуації, що призводить до активізації захисних механізмів психіки. Це може бути причиною шкільної, а згодом і соціальної дезадаптації, та деструктивного розвитку особистості.

У більшості педагогів існують неадекватні уявлення про творчість, що ототожнюється ними з адаптивною формою прояву творчої активності. У результаті цього учні з перевагою неадаптивних проявів творчої активності над адаптивними оцінюються вчителями як проблемні. Їх творчі здібності не помічаються і набувають асоціальних форм. До проявів творчої активності С. Максимова відносить високу пізнавальну мотивацію, ініціативність, прагнення до узагальнення знань, знаходження закономірностей, осмислене засвоєння знань, самостійність, активну постановку питань тощо.

У зв'язку з цим наголошуємо на значимості ставлення вчителів початкової школи до учнів. Г. Смольникова виділяє такі їх основні типи: стало-позитивний; пасивно-позитивний; мінливо-позитивний; активно-негативний; пасивно-негативний.

Емоційний стан дитини залежить більшою мірою від стосунків з учителем, тому пасивно-негативний тип ставлення учителя до учня зумовить підвищення рівня тривожності, унаслідок чого психологічні механізми захисту блокуватимуть реалізацію його творчого потенціалу. Водночас пасивно-позитивне ставлення за аналогією з ігноруванням ранньої спонтанної активності не сприятиме розвитку життєстійкості, що відобразиться на специфіці життєтворчості.

Таким чином, вплив педагога на майбутню життєтворчість учня є очевидним.

Г. Батищев закликав до того, щоб освітній процес «не лише давав вихованцю корисні засоби різного роду (інакше він може стати добре озброєним негідником), не лише передавав йому певні цінності (інакше він може замкнутися в них і протистояти подальшій творчості), а головне – залучав до творчості самого життя у всіх його вимірах» [2].

За словами Ш. Амонашвілі, школа має навчати людину життя через навчальний процес, що передбачатиме і її творчий розвиток.

Значущість такої думки обговорювалася ще у радянські часи. Ідеї про перенесення акценту з формування навичок сприйняття на активну творчість, необхідність підпорядкування завдань освіти завданням формування творчої особистості обґрунтовувалися в роботах філософів, педагогів та психологів (А. Єгоров, Є. Басин). Наголошувалося на важливості створення таких умов у процесі виховання і навчання, за яких людина відчула б у собі внутрішню, особистісну потребу мислити, відчувати і «говорити» мовою мистецтва [1, с. 61]. Наприклад, таким вимогам відповідала методика емоційно-смыслового підходу навчання іноземних мов І. Шехтера, що орієнтована на виконання практичних, а не учбових завдань (рольові ігри), унаслідок чого, поряд з підвищенням якості знань, відбувається розвиток особистості завдяки використанню власних акторських здібностей учнів.

В. Ротенберг стверджує, що перехід від вербального навчання, у якому задіяна лише ліва півкуля головного мозку, до такого, яке розраховане на гармонійну роботу обох півкуль, повинен спричинити більш високий рівень розвитку практичного мислення, естетичного сприйняття і творчого ставлення до світу, а отже, і формування психічно повноцінної особистості більш високого рівня. Навчання, що привчає дітей до постійної активності, сприятиме формуванню не слабкої людини, яку легко зламати фізично і психічно за несприятливих обставин, не інфантильного споживача, не пасивного виконавця, не людину, що втікає від реальності, а активну особистість, яка знаходиться в пошуку, бореться, із сильною волею до подолання несприятливих умов [6].

В. Ротенберг вагомого значення надає пошуковій активності, розвитку пізнавального інтересу та здатності переживати та долати труднощі в процесі виховання та навчання. Такі ж принципи лежать в основі гуманної педагогіки Ш. Амонашвілі [6].

Наші погляди на формування фундаменту життєтворчості співзвучні з основними положеннями гуманної педагогіки Ш. Амонашвілі. Завдання сучасної освітньої системи – підготувати дитину до майбутнього шляхом розвитку її духовності. Дослідження Ш. Амонашвілі стосувалися в основному освітнього процесу, хоча він наголошує на універсальності гуманної педагогіки та можливості застосування її основних ідей для людей усіх вікових категорій.

Ш. Амонашвілі важливу роль відводить труднощам в освітньому процесі, які підштовхують дитину до пошуку нестандартних підходів у

вирішенні завдань, що, безперечно, сприяє розвитку креативності (неадаптивної активності), а отже, і життєстійкості.

Життєстійкість передбачає запобігання виникненню внутрішньої напруги в стресових ситуаціях за рахунок стійкого подолання стресів і сприйняття їх як менш значимих. Компоненти життєстійкості в основному формуються в дитинстві та частково в підлітковому віці (Д. Леонт'єв, Є. Рассказова).

Варто зауважити, що такі труднощі (у вигляді задач) створюються штучно, проте здатність особистості адекватно сприймати їх та спрямовувати енергію на їх вирішення є основою для виховання життєстійкості. Відмова від шаблонного мислення є рисою людини творчої. Сформована в дитинстві позиція щодо сприймання та поводження з труднощами (хоч і штучно створеними) проявлятиметься і в реальних ситуаціях, пов'язаних з життєвими випробуваннями.

Особливої уваги потребує, на наш погляд, ситуація, коли дитина стикається з реальними труднощами. Такі ситуації мають дезадаптивний, ексквізитний характер. Значущість такого емоційного досвіду залежатиме від ситуації розвитку, оточення дитини. Ймовірним наслідком таких ситуацій буде формування (можливо, зміна) основ життєстійкості, а також – формування захисних механізмів психіки. Вплив останніх на становлення дорослої особистості визначається також, на наш погляд, ступенем гуманності значущих особистостей по відношенню до дитини.

Водночас ситуація може сприйматися дитиною як менш травматична за умови готовності активно діяти і впевненості в здатності впливати на неї, якщо певні основи життєстійкості були уже закладені в ранньому дитинстві.

На переконання С. Максимової, актуалізації творчої спрямованості дітей сприяє використання підтримуючих форм педагогічного спілкування, зокрема прийомів активного слухання. А подолати особистісні бар'єри у творчості, на думку дослідниці, можна завдяки психотерапії.

Проте задля забезпечення системної роботи, спрямованої на створення сприятливих умов для розвитку креативності, ми вважаємо за необхідне використовувати елементи психологічного тренінгу, психотехнічні прийоми, психологічні вправи та ігри на заняттях у молодших класах. Це не лише підвищить ефективність роботи психолога, а й позитивно вплине на інтенсивність засвоєння знань дітьми. Вивчення навчального матеріалу через гру як провідну діяльність для молодшого дошкільного віку є надзвичайно результативним, про що свідчить успішність використання значної кількості навчальних програм в Україні та за кордоном. Використання ігор, адаптованих під психологічні потреби класу чи окремих учнів, позитивно впливатиме на ефективність процесу подолання труднощів психоемоційної сфери.

Н. Козирєва в рамках свого наукового дослідження обґрунтувала значущість гри з протиріччями (гра, в якій дитині надається свобода

експериментування з проблемою і відкривається можливість пошуку будь-яких нестандартних рішень) як засобу розвитку дитячої креативності.

Для гри характерна розбіжність видимого і смислового поля, наявність уявної ситуації, за логікою якої діє дитина, що й обумовлює розвиваючий ефект гри (Л. Виготський, О. Леонт'єв, Д. Ельконін). Таким чином, закладене в гру протиріччя, створює загадку, таємницю, яка приваблює дитину, мотивує її розгадати, долаючи труднощі та проявляючи свою креативність [4, с. 41].

Цінність гри ми вбачаємо в тому, що вона може сприяти послабленню дії захисних механізмів психіки.

У процесі експерименту вихователі та батьки відзначали зміни в поведінці дітей. Зокрема, спостерігалася варіативність дій у спілкуванні з дітьми, розширення пізнавальних інтересів, поява впевненості в собі, загальної ініціативності.

Результати апробації авторської методики «Теремок казок» показали, що ефективне формування творчої позиції дитини можливе лише за наявності творчої позиції в педагога, що ще раз підтверджує думку про значущість педагога в розвитку дитячої креативності [4].

Дослідниця також підкреслює важливість урахування положення вітчизняної психології про провідну діяльність, характерну для вікових періодів.

Н. Гонтаровська довела, що провідною умовою створення освітнього середовища як фактора розвитку особистості школяра є *акмеготовність педагога до створення освітнього середовища, яка передбачає* формування професійних знань, умінь, навичок, особистісних якостей з метою застосування їх у процесі створення освітнього середовища для розвитку особистості школяра. Педагогу в його прагненні до професіоналізму притаманні такі характеристики, як активність, здатність до самодетермінації, саморозвитку, саморегуляції, самоствердження і самовдосконалення.

Зважаючи на вагомую роль учителя в цьому процесі, доцільно проводити тренінги з педагогічним персоналом з метою ознайомлення їх зі змістом та основними цілями таких форм навчальної роботи, переконання педагогів у важливості застосування цих форм в межах реалізації навчальних програм, передбачених МОН України. На нашу думку, у контексті розвитку креативності актуальним завданням на сьогодні буде доповнення навчального процесу гуманною складовою, що вимагає перегляду педагогічними працівниками власних поглядів на завдання навчально-виховного процесу, гуманного ставлення до учнів, увагу до їх внутрішнього світу, обов'язкове створення позитивного мікроклімату в класі.

Висновки. Таким чином, для забезпечення системної роботи, спрямованої на розвиток дитячої креативності, необхідним є створення сприятливого освітнього середовища, а також проведення корективних заходів з метою зниження перешкод творчому розвитку. Особливого значення ми надаємо використанню в навчальному процесі психологічних вправ, спрямованих на зняття дитячої тривожності та страхів, унаслідок чого усвідомлюються психологічні захисти. Використання такого підходу до

навчання в поєднанні з видами навчальної роботи, що сприяють розвитку креативності, створять належні умови для розвитку особистості з активною життєтворчою позицією. Вважаємо також за доцільне ввести тренінг для батьків щодо усвідомлення визначальної ролі реалізації принципів гуманістичної психології в житті дитини. Це сприятиме формуванню гармонійної особистості та її продуктивній життєтворчості в дорослому житті.

Список використаної літератури

1. Басин Е. Я. Психология художественного творчества. (Личностный подход) / Е. Я. Басин. – М. : Знание, 1985. – 64 с.
2. Батищев Г.С. Нравственный смысл и содержание всесторонне-целостного развития человека // Нравственный прогресс и личность / отв. ред. В. Жямайтис и др. – Вильнюс: Минтис, 1976. – С.111-117.
3. Гонтаровська Н. Б. Теоретичні і методичні засади створення освітнього середовища як фактора розвитку особистості школяра: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня доктора пед. наук : 13.00.07 / Н. Б. Гонтаровська. – Київ, 2012. – 44 с.
4. Козырева Н. А. Психологические условия формирования творческой позиции дошкольников (на материале игр с противоречием) : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.13 / Нелли Арнольдовна Козырева. – Москва, 2007. – 153 с.
5. Леонтьев А. А. «Научите человека фантазии...» (творчество и развивающее образование) / А. А. Леонтьев // Вопросы психологии. – 1998. – №5. – С. 82-85.
6. Ротенберг В. С, Бондаренко С. М. Мозг. Обучение. Здоровье: [кн. для учителя]. / В. С. Ротенберг, С. М. Бондаренко. – М. : Просвещение, 1989. – 239 с.

Татьяна Шелег. Роль образовательной среды в жизнетворчестве личности.

В статье проанализированы основные научные подходы к исследованию роли образовательной среды в процессе жизнетворчества личности. Образовательная среда рассматривается как существенный элемент социума, целенаправленно организованная, управляемая, многофункциональная, открытая педагогическая система, в рамках которой ученик осознает себя социально развитой личностью.

Ключевые слова: образовательная среда, жизнетворчество личности, творческое проектирование, жизненный проект, жизнестойкость, креативность.

Tatiana Sheleg. The role of the educational environment in the vital and creative personality.

The paper analyzes the main scientific approaches to the study of the role of the educational environment in the vital and creative personality. The educational environment is considered as an essential element of society, specifically organized, controlled, multi-purpose, open educational system, in which the student is aware of himself socially developed integrity.

Key words: learning environments zhiznetvorchestvo identity, creative design, life design, resilience, creativity.